

TÜRKİYE'DE POLİTİK AKTÖR ÜZERİNE BİR KAVRAMLAŞTIRMA A Conceptualization on the Political Actor in Turkey

Ramazan GÜNLÜ

Doç. Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü
Muğla, ramazangunlu@yahoo.com
Çalışmanın Türü: Derleme

Öz

Politika kavramı ve politikacı, biri diğerini tanımlayan özelliğe sahiptir. Politika, mahiyet, faaliyet ve kapsam bakımından politikacının fenomenolojisine bağlı olarak anlamlandırılabilir. Türkiye'de politika faaliyetini politika olmayandan ayırtmak belirli özelliklerin ayırt edilmesini gerektirir. Türkiye Cumhuriyeti, devlet olarak imparatorluğun bakiyesi üzerine kurulmuş mirasçı bir devlettir. Bu özelliği Türkiye'de politika olanla politika olmayan arasında ayırım yapma ve bu çerçevede politikacıyı tanımlama açısından belirsizlikler yaratmaya adaydır. Elinizdeki makale, Türkiye'de politika ve politikacı kavram ve içerimlerini tarihsel bir çerçeveye yerleştirmeyi ve bu çerçevede politikacıların özelliklerini politikacılarla yapılmış mülakatlar çerçevesinde betimlemeyi ve kristalize etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede makale, modern devlet ve politika ilişkisini ve modern kurumların gerektirdiği politikacı tipini Türkiye'deki politika ve politikacı ilişkisi içinde ele alacaktır. Buna göre, Türkiye'de politikanın temel gerilim noktaları, çatışma ve uzlaşma alanları üzerinde durulacak, politik biyografiler aracılığıyla dönemsel farklılaşmaların özellikleri ortaya konulacaktır. Mülakat verilerini kavramlaştıracak olan çerçeve Max Weber, Karl Manheim ve Eduard Spranger'in politika ve politikacı hakkında geliştirdikleri kavram ve kapsama dayandırılacaktır.

Anahtar sözcükler: Politik aktör, politikacı, Türkiye.

Abstract

Concept of politics and the political actor have a feature that defines them mutually. Politics, from the view of its essence, scope and action, may make sense of depending on the politician's phenomenology. It is necessary to have certain properties to distinct political activity from non-political activity in Turkey. The Republic of Turkey is a successor state which inherited Ottoman's residuals. This feature creates uncertainties in terms of distinguishing political and non-political and defining the political actor in Turkey. This paper aims at to define and crystallize the concepts and implications of politics and the political actor in Turkey based on the historical perspective using interviews made with the politicians. In this framework, the paper discusses the relationship between the modern state and politics and the type of politicians required by modern institutions using the case of the relationship between politics and politicians in Turkey. Accordingly, the basic tension points, conflicts and compromises in Turkey will be elaborated and the features of periodical differences in the political sphere will be exhibited using the interviews. The conceptual framework of interviews' data will be based on the concepts and essence about politics and politicians developed by Max Weber, Karl Manheim and Eduard Spranger.

Keywords: Political actor, politician, Turkey.

Giriş: Modern Devlet ve Politika

Türkiye Avrupa devletler sisteminin parçasıdır. Türkiye bu sistemin içine Venedik Türk Savaşı’nın (1499-1503) bitirilmesi çerçevesinde Buda (Budapeşte) Barışı ile girmiştir (Tilly, 2001: 274). Avrupa’nın Türk tehdidine karşı birleştiği ve Türkiye’nin Avrupa Devlet sistemi içinde bir taraf devlet olarak katıldığı bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu sürecin izleri, Türkiye’nin tarihsel politik evriminde gözlenebilir. Daha sonra Avrupa devletler sistemini şekillendiren Westphalia Anlaşması (1648) yeni bir evreyi oluşturacak ve Avrupa devletlerinin politik yapılarını şekillendirecektir (Tilly, 2001: 112). Din savaşları olarak anılan Otuz Yıl Savaşları, esas olarak, egemenin toprak üzerindeki konumunu tayin etmiştir. Avrupa’nın politik taksimini ifade eden bu anlaşma, sonuçta ulus-devletlere giden yolda büyük bir çevrimi ifade eder. Westphalia Barışı’nın açtığı yoldan ilerleyen devletler, geriye doğru bakıldığında, devlet-toplum ilişkisinin şekilleneceği bir izleği gösterir.

Avrupa Devletler sisteminin başarılı modelleri olarak görülen Britanya, Fransa ve Prusya modern devletin ilk biçimlerini sunarlar; bu devletler, toprak sahipleri ve tüccarların işbirliğini sağlayarak kitlesel ordular ve merkezi bürokrasiler yarattılar. Orduların kontrol altına aldığı bölgelerde sermaye ve emeğin şehir ve kasabalara dolması, yöneticileri daha önce karşılaşmadıkları tehditler ve fırsatlarla, yoğunlaşmış işçi sınıfının kolektif eylem tehdidi ve daha önce görülmemiş ölçekte vergi toplama ve denetleme fırsatıyla karşı karşıya getirdi. Devletler (kara, demir ve deniz ulaşım yolları gibi) altyapısal kapasite oluşturdular; sosyal altyapının örgütlenmesini sağlayan yeni faaliyet alanları (polis gücü, okullar, posta teşkilatı, sermaye ve emek ilişkilerini düzenlemek, kamu ve özel alana ilişkin düzenlemeler yapmak ve uzman devlet görevlileri almak gibi) geliştirdiler. Yerel ve bölgesel yöneticilerin rolünü azaltıp doğrudan yönetim uygulamasını yerleştirdikleri ulusal devletin temsilcileri ve seçimler, referandumlar, yasama meclisleri yoluyla halka danışma yöntemleri geliştirildi. Halkın, devletin amaçlarıyla özdeşleşmesi bakımından, çoğunluk için tekbiçim (üniter) ve bütünleşme sürecini örgütlediler. Bütünleşmeye karşı direniş, farklı dil ve kültür gruplarından gelen direniş azınlık için ulusallığı güçlendirdi. Devlet ve ekonomi ilişkisi açısından gösterdikleri çeşitliliğe rağmen bürokrasi, müdahale ve denetim modelinde birleşmeye başladı. Sermaye ve yoğunlaşmış zor araçlarını elde edebilen, savaşın değişen niteliği gereği kendi halklarından sürekli asker çıkartabilen devletler avantaj sağladı. Yöneticiler, temsilci grupların taleplerini bastırmak konusunda uzun bir dönem ayak direseler de yurttaş gruplarının iktidarı alaşağı etme gücü gösteremediği yerlerde normalleştirme için pazarlık süreçleri devreye girdi. Bu pazarlıkların yürütüldüğü yerlerde yurttaş

gruplarının belediye kurulları ve benzer kurumlar devlet yapısının parçası haline gelmiştir (Tilly, 2001: 115-118).

Yöneticiler, on yedinci yüzyıldan beri, kişileri ve rakip iktidar sahiplerini silahsızlandırarak yollarla (silah taşıyanları, özel orduları yasa dışına çıkarma vb.) devletin silahsız sivillere karşı koymasının normal görünmesini sağladılar. Bununla birlikte, ABD gibi, silah kullanma hakkının hala devam ettiği ülkelere de rastlanmaktadır. Bu gelişmeler zor araçlarının devlet gücü altında yoğunlaşmasını getirdi. Sonuçta Batı devletlerinde muhalif bir fraksiyonun devletin kendi silahlı kuvvetleri içinde etkin bir işbirliği yapan kesim olmadıkça iktidarı ele geçirmesi imkansız hale geldi (Tilly, 2001: 126-128).

Devlet, devlet yapma (hak iddia ettiği topraklarda rakiplere, meydan okuyanlara saldırma ve onları denetime alma), savaş-yapma (devletin hak iddia ettiği toprakların dışındaki rakiplere saldırması) ve koruma (toprakların içinde ve dışında olsun, yöneticilerin müttefiklerinin rakiplerine saldırı ve denetim) faaliyetleri olarak tanımlanır. Devletler, tebaasının üzerinde yönetici sınıf iktidarını dayatma ve gelir elde etmek sürecinde hükmetme (tebaanın üyeleri arasındaki uyuşmazlıkları çözme), dağıtım (tebaanın üyeleri arasında mal ve hizmetlerin dağılımına müdahale) ve üretim (tebaanın üyeleri arasında mal ve hizmetlerin yaratılması ve dolaşımını denetlemek) faaliyetlerini düzenleme ihtiyacı şeklinde ortaya çıkmıştır. Tarihsel planda “devlet oluşumu” adı verilen süreç, fakir köylü ve zanaatkar için acımasız vergiler, topluluğun gecikmiş vergileri nedeniyle yerel önderlerin rehin alınması, itiraz edenlerin asılması, halkın üzerine kaba askerlerin salınması, ebeveyn için yaşlılığın tek güvencesi olan gençlerin askere alınması, küstah yerel mütegalibenin devlet görevine yükseltilmesi ve kamu düzeni ve ahlak adına dinsel konformizmin dayatılması demektir. Devletin çıkarlar, kolektif eylem, pazarlık ve hakların benimsenmesi üstünde yarattığı etki ve aldığı biçimler, zor ve sermayenin görece ağırlığı altında değişkenlik gösterir. Sermayenin gelişmediği zor-yoğun bölgelerde toprak ve toprağa bağlı emek üstündeki kontrol ana mücadele konusu olmuştur. Sermaye yoğun bölgelerde devlet, mülkiyet, sözleşme ve mülk üstündeki malikin karar yetkisini güçlendirmiştir. Halkın parçalı ve heterojen olduğu yerlerde isyan olasılığı düşse de yönetim düzeneklerini kabul ettirmek zorlaşır. Bütünleşmiş toplumlarda bir bölgedeki uygulamalar diğer bölgelere aktarılabildiği için haraçtan vergiye, dolaylı yönetimden doğrudan yönetime geçiş daha kolaydır. Bu yüzden devletler, tebaalarını tekbiçimliliği (ortak din, dil ve hukuk) dayatarak bölünmüşlükleri ortadan kaldırır. Bu standartlaştırma çabaları baş eğdirilmiş halkların günlük toplumsal ilişkilerini temellendiren kimliklerini tehdit etmeye başladığında ise,

genellikle kitlesel direnişi canlandırır. Direnişlerin kuvvetle bastırıldığı, pasifleştirildiği yerlerde silahsızlandırılmış halkın adaletsizliğe karşı dilekçe, dava ve yerel kurullarda temsil hakkı, işçiler ve burjuvalar (daha az olmak üzere köylüler) örgütlendiğinde hakların genişletilmesi ve temsil yönünden araçlara izin verilmesi şeklinde aşağıdan taleplere sosyal sigorta, emeklilik ve halk eğitimi türünden yukarıdan programlar eşlik etti. Yürütülen bu tür faaliyetler sivilleşen devletlere yeni daireler, bürokratlar ve sivil kalemler eklenmesine yol açtı. Devletle yürütülen fiili pazarlık süreçleri resmi mekanizmaların da eklendiği bu dönüşüm sürecinde yurttaşlara haklar ve görevler devletlere yükümlülükler yarattı. Bu dönüşümde, askeri örgütlenme devlet oluşumunun çeşitli evrelerini oluşturan kerteler arasında kamu faaliyetinin topluma yayıldığı bir kama işlevi gördü (Tilly, 2001: 170-188).

Bu oldukça sancılı değişim ve oluşum sürecinin ardından yurttaş hakları sanki evrimsel bir ilerlemenin meyveleri gibi görülebilir. Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi bugünkü demokratik mekanizmaların ardında sınıfsal, sosyal gruplar ve kültürel çeşitlilikler karşısında yoğunlaşmış hoşgörüsüzlük sıradan bir vaka gibidir. Çeşitlilikleri tek biçimli hale getirme, dil, din ve ideolojik olarak yönetim karşısında cepheyi genişletip böl yönet politikasını daha riskli hale getirirken sıradan insanların yöneticileriyle özdeşleşme ve ortak köken duygusu aracılığıyla tehditlere karşı birleşmesini sağlıyordu.

Modern ulus-devletin yukarıda ele alınan tarihsel izlekteki serüveni demokratik mekanizmaların ve hakların yokuş yukarı geliştiği düzeneği ortaya koyar. Sermaye bölgelerinde nispeten daha kolay şekilde yurttaş gruplarının pazarlık ve müzakerelerle koparılan tavizler haklara dönüşürken zor-yoğun bölgelerde demokratik mevzilerin ve mekanizmaların ertelendiği bir resim çizer. Bu yolla elde edilen yurttaşlık haklarının geri götürülemeyeceği varsayılır (Marshall ve Bottomore, 2006; Sypnowich, 2000). Bununla birlikte, 1980’lerden itibaren refah devletinin çöküşü ve özelleştirme dalgası hakların budandığı bir değişimi başlattı; siyasal katılım mekanizmalarını doğrudan demokrasi pratiklerinden seçmen demokrasisine doğru daralttı (Rosanvallon, 2004).

Yurttaşların ulusal birlik yönünde bağlarının kristalleşmesi, yurttaş özgürlüklerinin (toplama ve örgütlenme hakları) güdülenmesi altında aşağıdan yukarıya bütünleşme dinamiklerini güçlendirdi. Temsili mekanizmaların sağladığı avantaj hegemonya sürecini sağlamlaştırırken kitlelerin kendi kendilerini yönettikleri duygusuyla muhalefet biçimlerini de “demokrasi” içinde uysallaştırdı. Çarkları yağlamada iş gören demokratik süreç, temsili mekanizmanın sağladığı volan kayışları ile rızayı parlamento doğru taşıyor ve muhalefeti uysallaştırıyordu. Bununla birlikte, altın paranın belirlendiği birim olarak Merkez Bankası rezervine son kertede nasıl bağımlıysa, aynı

şekilde şiddet ve zor da rızanın bağlandığı bir iktidar pratiğinin son kertede dayanağını oluşturur (Anderson, 1988: 70-71).

Modern politikanın önemli bir boyutu olan yurttaşlık, son derece tartışmalı bir kavramdır. Bireylerin hakları ve kültür, topluluk ve “ortak iyi” arasında karmaşık bir etkileşim ve gerilim söz konusudur. Yurttaşlık içerim ve dışlama politikaları merkezinde işleyen bir gerilimin odak noktasıdır. Bu gerilim, yurttaşların ortak toplumsal boyut (eğitim, sağlık politikaları, refah programlar, ayrıca hukuk tarafından zorunlu olarak ayrıca düzenlenmemiş değerler, yargılar vb.) içine içerilmesine ve dışlanmasına olanak veren düzeneklerle ilişkilidir. Bu düzenekler yurttaşlığı genişletmeye ve sınırlamaya yardım eder. Yasal boyut üzerinde odaklanma birliktelik ve kimliğin anlamını çoklukla yurttaş kimliğiyle birleşen duygular olduğu gerçeğini gizler. Kurumsal refah sistemiyle güçlendirilen yurttaşlığın toplumsal boyutu insanları bir arada tutan değere sahip karşılıklı ve içsel dayanışmanın anlamını genişletti. Yurttaşlık hakları ve ulusallığın üst üste gelmesi bu hakların etkilerini egemen devlet sınırları içindeki mekana bağladı. Bu mantıksal sınır ulusal içindekiler ile ulusal dışındakiler arasında dikey ayrımcılığı somut hale getirirken toplumsal dayanışmanın, hak ve meşruluğun sınırı işlevi görür (Kazepov, 1999).

Yeni ulus-üstü örgütlenmeler, ulus-devletin gittiği bu yoldan meşruiyet arayan ekonomik ve siyasal kurum olarak içerilenler ile dışlananlar arasındaki ayrımcılığı körüklüyor. Doğu Avrupa halkları arasında son yıllarda giderek yaygınlaşan ve Avrupa Birliği perspektifine ilişkin milliyetçilik ve yönelimsizlik, bu körüklemenin ateşi olarak değerlendirilebilir. Eğitim toplumsal farklılıkları yeniden üretmenin sistematik bir yoludur ve yurttaşlığın içerme ve dışlama politikasının ufkunda yer alan önemli bir kaynaktır. Eğitimde işe koşulan iki bilgi türü çelişkileri politikleştiririnin farklı yollarını açar. Bir tür teknik bilgi emek piyasasına giriş referansı verirken, ikinci bilgi türü hemen uygulamaya geçmeyen tutumları, düşünceleri ve kalıp yargıları içerir. Birincisi emek piyasasına uyumun anahtarı iken, ikincisi sosyo-politik uyumun anahtarıdır (Williamson, 2000). Bu iki alandaki uyum yeniden üretim (işbölümüne dayalı ve bilgilendirici) pratiklerinde eşitsizliğin kurbanlarını yeniden yaratır. Yaşadığı pratikler bir süre sonra insanların kimlikleri olur. Bu kimlikler etrafında seferber edilen kitleler ve bölgeler, ekonomik/bilgilendirici pratikler (işbölümü) dizisi politik kurumlaşma/çözülme süreçlerini etkileşime sokar.

Politik Aktörün Referans Alanı

Modern devletin politik oluşumu, devlet toplum arasındaki ilişkiyi dinamik hale getiren volan kayışlarına ihtiyaç duyar. Bu açıdan modern devletin tarihi demokra-

siden önce bürokratikleştirilmiş bir alanın ortaya çıktığı katı biçimlerden geçmiştir. Zor araçların esas olduğu uzun dönemleri rıza araçlarına doğru genişleterek bürokratik politikadan politikanın amatörlerle profesyoneller arası etkileşimine geçiş sağlanmış, toplumsal grupların eşitsiz ilişkisini politikanın dinamosuna çevirmiştir. Bu sürecin politikada bürokratik/profesyonel tipten amatör ve meraklılara kadar genişleyen bir politik aktöre doğru genişlediği bir dinamik izlemiştir. Politik aktörün bürokratik aktörden kesin olarak ayrılabilceği sınır politik aktörün biyografisiyle ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte, politika ve politikacı hakim ve tabi gruplar arasındaki ilişkide şekillendiği için farklı hakimiyet biçimlerinden miras kalan politikacı tipleri ayırt edilebilir. Bu konuda Weber’e (1987), Mannheim’a (2002) ve Spranger’e (2001) başvurmak betimleyici bir çerçeveye oluşturmak için yararlı olacaktır.

Politik aktörü, modern anlamda bir politikacı olarak yönetim aktörlerinin yönetim araçlarından mahrum edilmesi sürecinde ortaya çıkmıştır. Bu anlamda işçinin mülksüzleşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkması gibi, politikacılar da yönetim araçlarının tekelleşmesi sürecinde ortaya çıkmıştır. Modern politika alanı Batı Avrupa’da prensin/hükümdarın güçleri merkezde yoğunlaştırdığı bir sürecin parçası olarak gelişmiştir. Öncelikle feodal politik iktidar mücadelesinin dışında kalanlar (rahipler, tüccarlar, küçük soylu ve rantiyeler, hukukçular vb.) kralın merkezi gücünün etrafında bir araya gelmiştir. “Zümre” olarak tasfiye edilmesinden sonra da diplomatik, politik, memuriyet görevlerine soyluların getirilmesi modern politikanın evrelerinden biri olmuştur(Weber, 1987: 81-83).

İnsanın politikayı meslek edinmesinin iki yolu vardır. İnsan ya politika “için” yaşar ya da politika “sayesinde” yaşar. Bu iki şey birbirini dışlamaz. Kişi ya sahip olduğu iktidarın çıplak mülkiyetinden hoşlanır ya da bir “dava”nın hizmetinde kendisini bir “dava”ya adanmış kişi olarak dava “sayesinde” yaşar. Politikayı kendine geçim kaynağı yapan kişi de politika “sayesinde” yaşar. Kişinin politika “için” yaşayabilmesi politikacının varlıklı olmasını ya da kendisine yeterli gelir sağlayabilen bir konuma sahip olmasını gerektirir. Yine de profesyonel bir politikacının kendisini sadece ekonomik kazanç çabasının emrine vermemiş olması gerekir. Bir politikacı ekonomik yönden “vazgeçilebilir” olmalıdır. Bir rantiyeye faaliyet alanından kolayca vazgeçilebilir. Ancak bir girişimci, bir doktor kadar “vazgeçilmezdir”. Bir avukat da ekonomik olarak “vazgeçilebilir” niteliktedir. Avukatların profesyonel politikacı olarak yaygınlığı bu yüzdendir (Weber, 1987: 84-87).

Politikacı ile memurların ayrılması politik faaliyet ile memuriyetin ayrılığı ilkesinden kaynaklanır. Politikanın “fahri” olarak yapılabilmesi, varlıklı insanların, rantiyele-

rin politikada yer almasının bir ifadesidir. Politik önderliğin mülksüz insanlara da açık tutulması, politika “sayesinde” yaşayan insanları gündeme getirmiştir. Profesyonel politikacı bu durumda “maaşlı görevli”, bir “bende” (prebendary) niteliğindedir. Bu nedenle, politik iktidar mücadelesinin odağına, personel politikası, makam paylaşımı yerleşmiştir. Bu durum partilerin “nöbetleşe” iktidara geldikleri “seçim” politikasını yansıtır. Devlet bürokrasisinin artan önemi, “politik görevliler” ile “yönetmel görevliler”in ayrılmasını gerektirmiştir. Bu tür iktidar değişimleri, geniş çaplı yolsuzluklara ve kaba bir Filistinizme düşülmesinin nedeni olmuştur. Politikanın bu biçimi profesyonel memur kavramından uzak ABD’de görülür; yüz binlerce memur seçim dönemlerinde değiştirilir (Weber, 1987: 88-89).

Bürokrasinin uzman memurlarla doldurulması ve bir resmi kariyer alanına dönüştürülmesi, memurlar üzerinde denetim sorununu ortaya çıkarmış, her bir memur grubunun kontrolünün bir bakan aracılığıyla sağlandığı ve sonrada bakanların koordinasyonunun başbakanla temin edildiği kabine sistemi ilk kez İngiltere’de ortaya çıktı. Parlatmentonun krala üstün geldiği İngiltere’de politikanın parlatmenter mücadele şeklini alması, kabinenin parlatmentodaki çoğunluğun kontrolünde olmasıydı. Yürürlükteki yasalar açıkça partiye işaret etmese de partinin liderleri ve ileri gelenlerin kabineyi oluşturması politik iktidar mücadelesini parlatmento çoğunluğuna ve seçim mücadelesine kaydırdı. Bu sistem kıta Avrupa’sına parlatmenter başkanlık olarak yansıdı. ABD’de ve ABD’den etkilenen demokrasilerde başkanlık türdeş olmayan bir sistem olarak benimsenmiştir. Amerikan seçim sistemi, doğrudan ve genel oyla seçilen lideri, kendisi tarafından atanan görevliler aygıtının başına geçirmiş, onu yalnızca bütçe ve kanunlarda “parlatmento” onayına bağlı kılmıştır (Weber, 1987: 90-91).

Sarayla soylular arasındaki politik iktidar mücadelesi profesyonel politikacıların ortaya çıkmasında temel rol oynamıştır. Hükümdar soylular karşısında, yönetim araçlarından uzak, rahip, literati (okumuşlar), “zümre”den kopmuş soylular, gentry’nin (İngiltere’de küçük soylu ve rantiyeler) desteğini gördü. Kıta Avrupa’sından farklı olarak İngiltere’yi bürokratikleşmeden kurtaran bu gentry tabakası oldu. Üniversite-den yetişmiş hukukçular, nihayet gazeteciler profesyonel politikacı grubuna katılan sonraki halkalar oldu. Partiler, aristokratların yandaşlarıncı oluşturulan bir grup olarak ortaya çıktılar. Daha sonraları Batı’nın entelektüel tabakalarının manevi önderliğinde mülk sahibi ve kültürlü çevreler partileştiler. Bu partiler, sınıf çıkarlarına, geleneklere, ideolojiye göre örgütleniyordu. Din adamları, öğretmenler, profesörler, avukatlar, doktorlar, eczacılar, varlıklı çiftçiler, imalatçılar- İngiltere’de kendini centilmen sınıfından sayan tüm tabakalar- başlangıçta birçok siyasal kulüpte birleştiler. Küçük burjuvalar

kimi zaman içlerinden olmayan lider bulduklarında işçilerin sesini yükselttiler (Weber, 1987: 92-97, 99-101).

Weber (1987: 113-119) politikacı için üç niteliğin belirleyici olduğunu ileri sürer: “hırs, sorumluluk duygusu ve denge”. Politikacının davasına hırsla sarılması, onun inandırıcılığının temelidir. Bu, politikacıda bir davaya adanmışlık ve sorumluluk duygusunun birleşmesi anlamına gelir. Zira yalnızca tutku insanı politikacı yapmaya yetmez. Politikacının iki düşmanı nesnellikten yoksunluk ve sorumsuzluktur. Olaylara ve kişilere karşı mesafe onu kendini beğenmişlikten uzak tutabilir. Kendi eyleminin sonuçlarını kestirebilen bir faaliyetin içinde olması sorumluluk duygusunu gerektirir. Gerçekleri soğukkanlı bir şekilde özümsemesi, kısır heyecana kapılmış bir “amatör”-den onu ayırır. Güç zehirlenmesi politikacıyı içten çökertir. Hizmet ettiği ulusal, insan-cıl, toplumsal, ahlaki, kültürel, dünyevi ve dini amaçlar, politikacının davası için bir inanç konusudur. Bu inançlardan uzak olması en güçlü politik başarıları bile gölgede bırakabilir. Bir dava olarak politik etos, geleceğe karşı duyduğu sorumluluktur. Kendi eyleminin kestirilebilir sonuçlarına karşı sorumluluğunu bilerek, bir yenilginin vakarla kabul edilmesi yerine bahanelere başvuramaz. Burada esas olan sorumluluk ahlakıdır. Mutlak erekler son kertede ahlaki ortadan kaldırarak eylemi temelsiz bırakmaya yeter. Ulvi bir hedef uğruna rasyonaliteden kopuk bir ateşli fikrin savunucusu, eylemin sonuçlarına karşı sorumluluk duymaz. Politika hesap ve kafa işidir, fakat bir dava adına mutlak ereklere de dayanır. Duygularla kendinden geçmiş şarlatanlarla bir iddiaya kati bir şekilde inananlar mutlak erekler ahlakı açısından sınanabilir.

Politikacının bu nitelikleri pratik faaliyet alanının özellikleri ile bir arada anlam kazanmıştır. Mannheim’a(2002:134) göre eğitim ve öğretim görmüş bir politikacı etkinlik gösterdiği ülkenin tarihini bilmelidir; kendi ülkesinin ilişki içerisinde bulunduğu ve bu karşılıklı ilişkinin kendi politik çevresi haline gelen başka ülkelerin tarihlerini de bilmelidir. Böylece tarih ve onları tamamlayan istatistik veriler aracılığıyla söz konusu ülkelerin resmi kuruluşları politikacının etkinliği için gerekli verileri sağlar. Bununla birlikte sadece hukuken değil, bu kuruluşların içlerinden doğduğu ve onlar için var olduğu toplumsal koşulları ve geleneğinde yaşayan siyasal düşünceleri ve karşıtlarının düşünce dünyasını bilmelidir. Bunların yanında çok zor anlaşılın günümüz kitle demokrasilerinin kitle kontrol tekniklerini bilmelidir. Politikacı için “tarih, istatistik, devlet öğretisi, sosyoloji, fikirler tarihi, kitle psikolojisi; tüm bunlar, istenildiği kadar genişletilebilen dolayısıyla politikacı için önemli olan bilgi alanlarıdır.” Tüm bu bilgi alanları ancak bir politikacı olduğunda işe yarayabilir.

Politik faaliyet, akışkan güçlerden kalıcı olanı çıkarmak için yaratıcı bir süreçtir. Politikacının yaratıcılığı faaliyet içinde müdahil olabilmesidir. Bu da olaylara ve soğukkanlı bir mesafe içinde yaklaşma becerisinin bir ürünüdür. Politikaya gerçek anlamını veren işte bu akışkanlık içinde müdahale edebilmektir. Bu, politikayı, rutin işlerin tekrarı olan idareden ayırır. Bu akışkanlık, yabancı devletlerle henüz var olmayan sorunlara ilişkin anlaşmalara ilgililerin ikna edilmesi, vekillerin parlamentodaki vergi tekliflerinin geçirilmesi, seçim propagandası yapılması, muhalif grupların grev ve isyan hazırlıkları ya da isyanın ve grevin bastırılması gibi süreçler “politika”dır. Buna göre politika, rasyonelleştirilmemiş ve bir hareket serbestliği alanına işaret eder. Tröstleşme ve tekelleşme sürecindeki tüm eğilimlere rağmen planlı hale getirilmemiş ekonomi de politika alanının içindedir. Politika, politik aktörler arasında talihin kararlarının ağır bastığı mücadelelerin alanıdır.

Politikacı modern devletin gelişim sürecinde ortaya çıkmış bir kategoridir. Politikacıların özellikleri, bu sebeple, dönemsel değişimlerin izlerini taşır. Kralın soylular karşısında mücadelesinde öne çıkan gentry, liberal düşüncenin beslenme kaynağıdır. Soyluların “zümre” olarak tasfiyesi ve kralın maiyeti haline getirilmesi muhafazakar düşüncenin hareket noktasıdır. Kır ve kent arasında sosyal işbölümünün oluşması ve kırların tasfiye edildiği dönüşümün ürünü olan işçi sınıfının fabrikalarda oluşturduğu kendiliğinden mücadele burjuva radikalizmi ile birleştiğinde sosyalist politikacıların ortaya çıktığı görülebilir. İşçi sınıfının ve sosyalist politikanın devrim tehdidi ve yenilgisinin ardından liberallerden muhafazakarlara yükselen korkunun üzerine faşizmin politikacıları ortaya çıkmıştır. Kıta Avrupa’sına özgü iktidarın merkezde yoğunlaşmasının bir sonucu olan bürokratikleşmenin sonucu bürokratik politikacıların yükselişidir. Bu tür politikanın özelliği politik rejim biçimi olarak devlete tapınan faşizmle ortaklığa sahip olmasıdır. “Biz, iyi idareyi, en iyi anayasanın bile üstünde tutmuştuk” şeklindeki Prusya ideolojisinin ta kendisi olan bürokratik politika en önemli yansıması, devrim ve krize karşı çözümü kararnemelerde bulmasıdır (Manheim, 2002: 141-142).

Muhafazakarlar doğuştan gelen uzun deneyimlere ve içgüdüye yaslanırken, bürokratik politikacılar politikanın üstünü örter. Tarihselciler ise politika alanını irrasyonel olarak görür. Liberaller, parlamenter tartışmanın büyümesinde burjuvazinin yükseldiği dönemin aşırı entelektüalizmini referans alırlar. Marksist politikacılar ise praksis temelinde politikaya dayanırlar; zira eylemde bulunmaktan dolayı politikacı reel koşulların değişimine neden olur (Mannheim, 2002: 144-150).

Lenin (1999: 94), politik aktörün teori-pratik ilişkisini şöyle özetler: “Genelinde tarih, ve özelinde devrimlerin tarihi, her zaman en ileri sınıfların ve en iyi partilerinin,

en iyi avantgard’larının tahmin edebileceklerinden çok daha anlamlı, çok yönlü, canlı ve ‘kurnaz’dır. Ki, bu anlamlıdır da. Zira en iyi avantgard’lar on binlerin bilincini, iradesini, coşkunluğunu ve hayal gücünü yansıtır; devrim ise, yükselişte olan ve tüm insani yeteneklerin yoğunlaşma noktasında bulunduğu anlarda, en keskin sınıf mücadelesi tarafından harekete geçirilen birkaç on milyon insanın bilincini, iradesini, coşkunluğunu ve hayal gücünü gerçekleştirir.” Esas olan bu noktadan itibaren Devrimin bütün yetenek ve potansiyelleri açığa çıkarması ve bir irrasyonellik olarak görünmemesidir.

Politik aktör, politik tavır aracılığıyla diğer aktörlerden ayırt edilebilir. Politik aktörün politik toplulukla kurduğu ilişki yoğunlaştırıcı simgeler çerçevesinde gerçekleşir; tahakküm ve boyun eğme ilişkilerini kavrayış, bilgi, madde ve maneviyat temelinde yönlendirir ve araçsallaştırır. İktidar bir kimsenin kendi değer yönelimini bir başkasına benimsetme kapasitesi ve iradesidir. Politik aktörün değer yönelimine ilişkin duygusu, ussal bir amaç olarak değil, bir yaşam dürtüsü olarak belirir. Politik aktör, kendisini bir grup ya da bölge içinde güç ilişkileri ile nitelendirilen fenomen olarak ortaya çıkar. İktidar esas olarak belirleme olduğundan, bu belirlemenin başkaları üzerindeki etkisi, fayda, hakikat, güzellik ve kutsallık veçhelerinden geçerek, fizik alana yayılır ve fiziki zorlamadan ibaret hale gelebilir. İktidar araçları ve hedefleri psişik alana aitse aynı zamanda zihinsel alana da aittir (Spranger, 2001: 249-252). Bu anlamda iktidar, özgürlük ile temasa girerek belirleme/belirlenme diyalektiğinde somut görünüm kazanır. Özgürlük, eylem özgürlüğü, irade özgürlüğü ve iç (nefisten) özgürlük öğeleri aracılığıyla somutlaşır ve her bir insanın iktidarla mesafesi ölçüsüne dönüşür.

Politik aktörü pedagoğdan ayıran olması gerekenden değil olandan hareket etmesidir; politikada her insanın ve her şeyin “kullanılabilirliği” anlayışıyla hareket ederek politikacı, kişilerin akılcı olarak ikna edilmesi yerine onlarla bir duygu ortaklığını sürdürür. Fakat bu ortaklık özdeşleşme değil bir “mesafe pathosu”nu gerektirir. Bu anlamda politik aktör bir şey için bir şeye karşı harekete geçtiğinde gizlilik temelinde faaliyetini sürdürür. Politika açısından yalan da hakikat de birdir. Bir hakikat, topluluğu felakete sürükleyebilecekken bir yalan onu felaketten kurtarır¹. Politik yapı düzeyinde nesnellik ve hakikat, kişinin arzu ettiği ve inandığı şeyi açık bir hakikat olarak hissetmeye başladığı noktada yitirilir. Politik retorik ve bilimsel olmayan düşünce, politikacının yakıtıdır ve her şeyi araçsallaştırmasının ifadesidir. Bu açıdan politik aktör kendisini izleyen kişileri politik nesnelere olarak görür ve onları etkileyecek cazibenin yaratılması için yaşamsal ve zihinsel dürtüleri kullanır (Spranger,2001: 253-270).

¹ Nick Nolte’un oynadığı “Ateş Altında” filminde gazeteci karakterini temsil eden kahraman Nicaragua Devrimi esnasında Sandinist liderin öldüğü haberini gizlediği bir haber yapar. Burada yapılan bir gazeteci etiği ihlalidir, fakat bu haberin sonuçları daha fazla kan akmasını engellediği için topluluğun felaketten kurtarılması için bir işlev görmüştür.

Bellek ve tarih aracılığıyla kendisini diğerlerinden ayıran ve belirginleştiren politik aktör, yalan ya da hakikat üzerine bir spekülasyona başvurur. Politik retorik ve bilimsel olmayan düşünceye fiziksel cazibe ve psikik çekicilik katıldığında politik topluluğun inşası, politikayı kamu selameti ile kamu yıkımı arasındaki sınıra yerleştirir. Politik retorik, iradenin dayatılması anlamında politikanın cephaneliğidir; tarihin ve toplumun gerçekliği ya da ufku zamanın ötesine taşınarak iktidarın alameti olan korku ve hayranlık arasında gidip gelen tsunami olarak politik topluluğun yıkımı ve inşasını bir ve aynı sürecin parçası haline getirir. Bu, Zizek'in (1995:57-59) aktarımsal ilişki dediği şeyi somutlaştırır. Geçmişle bugün arasında yapılan bir aktarım, geçmişti tarihsel bir şimdi haline getiren projeye derinlik ve hareket kazandırır. Kendini doğrulayan kehanet gibi, geçmiş bugünü çerçevelenmede kullanılan bir politik nesne haline gelir. Deneyim ve etkinlik, ideolojik bir anlatı kazanarak geniş simgesel bağlamdan elde edilen bir referans bulur². Belirli bir olay politik bir olay haline gelerek bugünün söylemine biçim verir.

Bir söylem kendi içeriminde bir ilişki, akrabalık bağı kurarak aşkın bir özneyi işaret eder ve deneyimi soyut olan kavramın içine yerleştirir. Eski ilişki ile yeni ilişki farklı tarihsel bağlam içinde şekillense de her iki ilişki de birbirine referans oluşturabilir. On altıncı yüzyıl tarihsel bağlamı ile on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl bağlamları arasında farklar olsa da bu farkların silindiği bir tarihsel şimdinin çağrışımları politikanın kutuplaşma eksenini çizebilir. Burada fenomenolojik olay olarak “uluslar çağı”, “devrimler çağı” ya da “çok kültürlülük çağı” gibi adlandırmalar geriye dönüp bakıldığında “zamanın ruhu” olarak görülebilir. Tarihin sürekliliği ile değişimi arasında bu farklılaşmaların politikanın nesnesine dönüşmesi marjinalin her durumda yeniden politikaya yön vermesinin göstergesidir. Zira politika yalan ve hakikatin sınır çizgisinde bulunan bir ateşin sürekli yeniden körüklenmesidir. Bu, ortam ile kavram³ arasındaki ilişkiyi olağanlaştırır (Deleuze ve Guattari, 1993: 80, 89-90). Bu söylemin temas noktası tarih ve belleğin her daim devreye sokulmasıdır. Politik nesneleştirme, sermayenin temerküzünün, bireylerin gerek “ulusallık” sınırları içinde gerekse “ulusallık” sınırları

² 1980'lerin başında bir dergide yayımlanan iki Alman okur mektubunda, biri 'Türkler 1683'te Viyana Kuşatmasında yapamadıklarını, bugün göçmen işçilik adı altında yapmaktadır', diğeri "patates böceği patates tarlasını nasıl mahvediyorsa Türkler de Alman ulusunu öyle mahvediyor. Her ikisinden de kurtulmak için kesin çözüm var: imha!" diyerek her ikisi de aktarımsal ilişki kipini kullanıp ilki tarihsel düşman kategorisine, ikincisi daha yakın bir döneme Ari Alman ırkına referans vermektedir. Eylemde bulunduğu durum (düşmandan korunma) ile eyleme neden olan şey (ırkçı nefret) arasında öz-bilinçli bir öznenin (aktarımsal ilişki) yapılandırdığı görülmektedir.

³ Bu olgu, ilk zamanlarda Almanya'ya giden Türk işçilerini "misafir" şeklinde adlandırmalarında görülür. Aslında bu sözcük sonraki yıllarda Almanya'da gelişen "yabancı düşmanı" ve "ırkçı" söylemin ateşkes terimlerinden biri olarak nitelenebilir.

dışında yurtsuzlaştırılmasına neden olan süreç hakkında işlemezen yurtsuzlaşmanın halklara ilişkin sonuçlarına uygulanabilmektedir⁴. Bir görüş, bir grubun kurulmasında bir koşul olmaktan çıkıp herkesin edinmek zorunda olduğu algılanım ve duygulanım düzeyine çıktığında zafer kazanır. Bu, sürekli olarak belli bir kalıba oturtma anlamında psiko-sosyal tiplerin yaratılması sürecidir.

Politik İlişkinin Bağlamı

Politik aktör ya da politikacılar toplumun yeni ve eski güçlerinin iktidar mücadelesine soktuğu volan kayışlarıdır. Bununla birlikte bu iktidar mücadelesinin başlangıçtaki radikalliğinin uyum ve siyasal bütünleşme yönünde ilerlediğini söylemek bugün için hala söz konusu değildir. İktidar bölünmeleri ve mücadelelerinin silahlı biçimlere dayandığı örneklerin hala yaygın olduğu gözlenmektedir. Hakim ve bağımlı gruplar arası ilişkilerin verili iktidar yapısı alışkanlığın gücü tarafından desteklense de dünya sisteminin ve toplumların akışkanlığının pıhtılaşmamış bölgeleri yeni çıkışlara gebe dir. Yeni güçlerin ortaya çıktığı her yerde yeni politikacıların ortaya çıkması beklenmelidir. Hakim kültüre dayalı iktidar ilişkilerinin dönüştürülmesinde Gramsci’nin gözlemiyle, politik bağlanma içindeki “organik entelektüeller” önemli rol oynar. Weber’in sözünü ettiği politik iktidarın verili yapısı dışında kalanlar yeni politikacı tipinin de kaynağıdır. Bu olgu bireylerin o zamana kadar yorumlanan çerçevenin dışına çıkmasını, özdeşleştiği ilişkilerden silkinmesini ve yaşamın yeni olasılıklarına açılmasını sağlar. Çoğu zaman politik bağlanmaya bile gerek kalmadan insanların hakim ilişkilerin dışına düşmesi söz konusudur⁵. Bir potansiyel politik topluluğun ya da tabi grupların içinde olmak ve onların deneyimlerini aktarmak da hakim ilişki biçimleriyle karşı karşıya gelmek için bir vesiledir. Entelektüellerle kurulan iletişimsel diyalog, diğer entelektüeller için de bir uyarıcı ve taşıyıcı bir işlev görür. İnsanların girdikleri ilişkilerde kalıplaşması ya da bir nevi ilişki kalıplarıyla özdeşleşmesi/nesneleşmesi taşıyıcısı oldukları kalıplara uyumu sağlayan zımnî bir itaat üretimini içerir. Bu ilişkilerle insani özün çelişkisi sonuçta man-

⁴ Doxa kendini şu şekilde sunan bir önerme tipidir: algısal-duygusal bir yaşanmışlık konumlanışı verildikçe (örneğin şölen masasına peynir getiriliyor), birisi bundan katıksız bir nitelik çıkarır (örneğin ağır bir koku); ancak bir yandan niteliği soyutlarken, bizzat kendisi ortak bir duygulanımı duyan türe-ortak bir özneyle özdeşleşir (peynirden nefret edenler topluluğu- bu kimliğiyle de peyniri, çoğunlukla bir başka niteliğine bağlı olarak sevenlerle rekabete giren topluluk)...Bu tıpkı Hegel’in anlattığı öyküdeki, “Kocakarı yumurtaların kokuşmuş” denen satıcının, “kokuşmuş sensin, ve anandır ve de büyük anandır” diye yanıt vermesi gibidir: görüş soyut bir düşüncedir ve küfür bu soyutlamada etkili bir rol oynar, çünkü görüş özel durumların genel fonksiyonlarını ifade eder. Algılamadan soyut bir nitelik ve duygulanımdan da bir genel güç çıkarır: her görüş bu bağlamda siyasal bir kimlik edinmiştir.” (Deleuze ve Guattari, 1993: 131).

⁵ Antonio Gramsci’nin editörlüğünü yaptığı L’Ordine Nuovo’nun sloganı organik entelektüellerin şiarını verir: “Bütün zekanıza ihtiyacımız olduğu için kendinizi eğitin. Bütün coşkunluza ihtiyacımız olduğu için kendinizi uyardırın. Bütün gücünüze ihtiyacımız olduğu için kendinizi örgütleyin” (Coben, 1998: 11).

tıksal bir çıkış ve yorumlama ile kapatılır. İlişkilerin üzerini örten şal öyle kuşatıcı hale gelir ki insan kendi örtüsünü yırtıp atacak mecali bulamaz. Hakim ve tabi gruplar arası ilişkilerin üzerindeki şal “organik entelektüeller” olmaksızın atılamaz hale gelir.

Politik faaliyeti çatışmalı hale getiren şey, hakim ve tabi gruplar arasındaki iktidar ilişkisini çözmesidir. Yeni bir politik aktörün ortaya çıkması, eski ilişkileri zorunlu olarak hedef alır. Öyle ki her bir ifadenin çağrışımlı olduğu durumda topluluğun karmaşık örgütlenmesi içinde aktörün aradığı iki temel ilişkinin kökü vardır. Birincisi topluluğun olanca katılığıyla mevcut ilişkilerin ağırlığı altında değişme korkusudur. İkincisi ise bütün ürkekliğine rağmen topluluğun karmaşık örgütlenmesini yaran değişme arzusudur. Bu iki şey arzunun bastırılması ve harekete geçirilmesi diyalektik bir birlik içindedir. Bireylerin politik topluluk içinde süreklilik içinde örgütlenmiş oluşu, onları sınır ihlalleriyle ve sınır kontrolleri arasına sıkıştırır. İktidarın yukarıdan fiziki zorunun yayılmasını aşağıdan destekleyen “düzen ve sükunet” arzusu vardır (LaclauveZac, 1995: 26-27). Bu, Georg Lukacs’ın “şeyleşme” dediği şeydir. Hiçbir düzen aşağıdan ussallaştırılan/uysallaştırılan uzanım olmadan kurulamaz. Her türden ilişki tarzı, belli bir katılık içerdiği andan itibaren onu kuşatan bir ussallaştırıcı örtü ile örtülür. Bu, öz ile deneyim arasındaki ayrımın yitirilmesidir. Lukacs, işçi sınıfındaki “şeyleşme” tespitinde özne vasfının yitirilmesi olgusunu işaret etmiştir. Yukarıdan bütünleştirici pratikler ile aşağıdan bütünleştirici pratikler, parlamenter rejim altında kurumsallaşmıştır. Parlamenter rejim doğrudan rıza sağlayamadığı durumda, etkin ve edilgin rıza göstermeyen gruplar üzerinde disipline edici hegemonya yerine devlet zoru ve tahakküm devreye girer (Coben, 1998 :16-17).

İnsan bilgisinin başlangıçtan itibaren duyulabilir dünyadan üretilmesini sınırlayan bir eşitsizliğin içinde olması, politik ilişkinin insanın özgürleşmesinin önüne bir set olarak çekilmesine neden olur (Elliott, 1981: 447-454). Politik ilişki her durumda değişen bir ilişki formu olmakla birlikte, toplulukların bir alan içinde habitus oluşturmalarından itibaren işlediğini kabul etmek gerekir. Bourdieu(akt. Balog, 2001: 186-187) için alan ve habitus kavramları bir araya gelişin özgül bir matrisini verir. Alan değerlerin eşitsiz dağılımından oluşur. Değerler (Bourdieu’da sermaye) denilen şey, grup kimliğinin referansıdır. Değerler, her bir üyenin grup içindeki hareketini kolaylaştıran niteliği ile alanda habitusun oluşumunu sağlar. Değerlerin dağıtımının referansı habitusu oluşturan mücadelede saklıdır. Grubun üyesinin “başarısı” değerlerin verili paylaşımında değil, üyenin kişisel “başarı” düzeyinde saklıdır. Gerçeklik, bu nedenle, kişinin algılamasına dayandırılmıştır. Değerlerin birikimi ve eşitsiz dağılımı, kaotik bir duruma yol açmaz, tersine bize bireylerin hareketinin çeşitliliğini verir.

Türkiye’de Politik Ortam ve Politikacının Görünümü

Türkiye’de politik dönüşüm, ilk toprak kaybının yaşandığı son Viyana kuşatmasından⁶ sonra ele alınmalıdır. Gerçi erken modern devlete ilişkin ilk dönüşümlerin başarısızlığı on altıncı ve on yedinci yüzyılları işaret etmektedir (Abou-El-Hac, 2001). Bu Avrupa devlet sistemine dahil olma sürecinin bir yansıması olarak görülebilir. Bu tarihten sonra değişim vazgeçilmez bir ihtiyaç haline gelmiştir. İmparatorluğun merkezi ve çevresi arasındaki gerilim, Avrupa ile rekabet ve savaşın dinamiklerini etkilerken merkezin güçlendirilmesi eğilimini politik iktidar mücadelesinin merkezine yerleştirmiştir. Batı’nın üstünlüğü olarak kayda geçen başarısızlık, özgüven yitimine ve reform ihtiyacına zorlayan bir kuvvettir. Osmanlı düzeninin geleneksel örgütlenmesi, merkezin savaş gücü Yeniçeriler ile taşranın savaş gücü Sipahilerden oluşuyordu. Düzenin bozulması, ganimetlerin kesilmesi ve yeni kaynakları yaratacak işbirliklerinin sağlanamamasının bir ürünüydü. Merkez, taşranın gücünü kırmak için umutsuz bir şekilde sürekli müsaderelelere başvuruyordu. Bu müsadereleler “orta hallilerin” güçlenmesini doğuracak sonuçlar üretmedi ve imparatorluğun ekonomik temelinde değişiklikler yaratamadı. İmparatorluk kaynaklarının hızla aşınması, imparatorluğun soylu maiyetinin lüks tüketimi ile taşrada üretimin yenilik ihtiyacına cevap verecek artı değer üretilemediği koşullarda yıpratıcı bir iktidar mücadelesi ve başarısız fetih girişimleri savaş kapasitesinin düşmesiyle sonuçlandı. İmparatorluğun süregelen krizi yenilik ihtiyacını dayattı ve yenilikçi güçler ile buna direnen güçleri karşı karşıya getirdi. 1699 Karlofça Anlaşmasından sonra Osmanlı, vassalı olmayan bir imparatorluk haline geldiğinden içerdeki politik iktidar mücadelesi zorunlu bir aşamaya girdi.

Taşra idari ve politik görevlerine merkezden görevlilerin atanmasında on yedinci yüzyıldan itibaren önemli gerilemeler olmuştur. Bu taşra ayanları ve eşrafın yükselen gücünün taşrada politik iktidar bileşimini değiştirmesinin bir sonucuuydu (Quataert, 2003: 86). Üçüncü Selim’in reform girişimi, farklı doğal ekonomileri bir araya getirmiş olan imparatorluk topraklarının bölünmesini de beraberinde getirdi. Vahabi ayaklanmasını geçici olarak bastırılmış olsa da yeni askeri kuvvetler Mısır’da Mehmet Ali Paşa’nın kontrolünde gelişen reform hareketlerine öncülük ettiler. Resmi olarak İmparatorluk toprakları arasında görülse de Paşa’nın reformlarının sonucu Mısır fiilen bağımsız bir devlet haline geldi. İmparatorluğun Balkanlarda uyguladığı haraç sistemi vergilendirme sürecine dönüşürken başlayan isyan dalgası (1804 Sırp, ardından Yunan, Arnavut, Bulgar ayaklanmaları vb.) on dokuzuncu yüzyılın sıradan vakaları haline geldi. İmparatorluğun kaybedilen topraklarında ayanlar merkezin politik

⁶ 1699Karlofça Anlaşması toprak kaybının gerçekleştiği ilk resmi bağıttır.

görevlileri arasına giriyor ve merkezle bütünleşiyordu⁷. Bu, yönetim araçlarını yitiren feodal “zümre”nin sarayın maiyetine dönüşmesinin bir ifadesidir.

Osmanlı’da politik iktidar mücadelesi, Batı Avrupa’daki dönüşümlere benzer biçimde on dokuzuncu yüzyıl boyunca keskinleşti. İmparatorluğun geleneksel örgütlenmesini değiştiren önemli olaylardan biri Bab-ı Ali’nin saraydan ayrılması (1809) ve vekâletlerin kurulması sürecidir. Bu dönem İmparatorluğun ayrılıkçı ve feodal hareketlerle aynı anda karşılaşması dış müzakereleri İmparatorluk için önemli hale getirdiğinden Reis-ül Küttâblık dairesinin hızla büyümesi ve Tercüme Odasında yetişen aydınların Osmanlı’nın ilk bürokratik politikacılarını oluşturmasını açıklar. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının politik ekolojisi eski iktidar blokunun yıkılması ya da kısmen etkisizleştirilmesi ve yeni iktidar blokunun yaratılması sürecinde bir dengenin ön plana çıktığını gösterir. Bu dönemin politik tipi “Tanzimat adamı” olarak adlandırılan Batı’yla işbirliğini politik dönüşümlerin referansı olarak gören bir politikacı tipidir.

Batı ile işbirliği oldukça sancılı bir işbirliğidir: demokrasi adı altında İmparatorluğun meşruiyet temelini değiştiren eşit yurttaşlık için reform uygulamaları ön plandadır. Balkanlardaki ayrılıkçı hareketler 1804 Sırp Ayaklanması ile bir değişimin başlangıcı, yeni bir politik fenomenin ifadesidir. Ardından Yunan Ayaklanması ve diğer bölgelerde özerklikçi ve ayrılıkçı hareketler gelmiştir. Bu değişim, imparatorluğun içinde Müslüman nüfusun değişime tepkisine yol açmıştır. 1858 Cidde Ayaklanması, 1859 Kuleli Vakası bunlardandır. 1826’da Vakayı Hayriye ile birlikte geleneksel Osmanlı düzeninin temel kuvveti Yeniçeriler tasfiye edilmiş ve yeni bir ordu kurulmuştur (Asakir-i Mansure-i Muhammediye). On dokuzuncu yüzyıl İmparatorluğun Batı tipi yenilikçiliğe yönelmekle birlikte, toplumsal temelini içsel uzlaşma ve tasfiyelerle güçlendirilmiş koordine edici kapasiteye dayandığı söylenemez. Tam tersi Osmanlı’nın üretim temeli olan geleneksel sanayi ve tarımsal üretim Batı pazarlarına açılmış ve ülke ekonomisi “yarı sömürge” denilen bir sisteme dahil olmuştur.

Osmanlı’nın ülkeyi Batı pazarına açmasının ekonomik ve politik sonuçları birbirine düşman güçlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Batı Avrupa pazarlarına açılan ülke ekonomisi içinde pazar için üretime yönelmiş ekonomik birimlerin üretimi Batı hammadde pazarlarının ihraç ürünü haline gelmiştir. Bu ürünleri ihraç eden unsurlar İmparatorluğun Gayrimüslim tebaası içinden Batı Avrupa ülkelerinin Konsolosluk beratı ile Konsolosluk yurttaşı olmuş, Batı işbirlikçilerine dönüşmüştür. Sırp Ayaklanmasından beri Gayrimüslim tebaanın unsurlarına karşı güvensizlik sonucu bürok-

⁷ 1808 Sened-i İttifak’ın mimarı Rusçuk Ayanı (Sadrazam) Alemdar Mustafa Paşa bu tipe örnektir. Bu değişim süreci Üçüncü Selim’in başını yemiş ve uzun bir denge iktidarı olan II. Mahmut’un iktidarına yerini bırakmıştır.

ratik görevlere ve dış ilişkilere Müslüman Türklerin girmesi söz konusu olmuştur. Saray çevresiyle irtibatlı Müslüman Türk bürokrasinin oluşması Bab-ı Ali’de yoğunlaşan bir merkezci kadronun genişlemesine yol açmıştır. Bu gelişme On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıla sarkan Müslüman Türk bürokrat- Gayrimüslim burjuvazi kutuplaşmasının kaynağını oluşturmuştur (Göçek, 1999).

Askeri ve idari yenilikler merkezde sivil ve askeri bürokratik yoğunlaşmanın kaynağını oluşturdular. Bu gelişme İmparatorluğun taşrasında İslam’ı temel alan bir muhalefetin (Ticanilik, Vahabilik) doğmasını da açıklamaktadır(Quataert, 2003: 90-92). Burada ortaya çıkan birinci argüman, Batılılaşma, Batıya yenilmiş olan Osmanlı’nın askeri ve politik üstünlüğünü yitirmesinin sebebidir. Batının yeniliklerinin ithal edilmesi yeniden güçlü bir İmparatorluğun kapısını açacaktır. İkinci argüman, Batı karşısında zayıf düşmemize neden olan İslam’ın temel akidelerinden uzaklaşmamızdır. Batı karşısında yeniden güçlenmemizi sağlayacak olan kaynak İslam’ın ilk temellerine dönmektir. Bu da Batı’ya ait ne varsa kökünü kazımdan geçer. Bu argümanlar etrafında politik iktidar mücadelesi şekillense de bürokratik kadro döngülerini ve tasfiyelerini rejimin pratik ihtiyaçları belirlemiştir.

Yeni aydınlar ve yeni bürokratlar İmparatorluğun çözülme sürecinde eski bürokrasi ittifakına karşı güç kazanmıştı. Eski düzenin ulema-yeniçeri-ayan ittifakı, yeni düzenin kalemiye-bürokrasi ve aydın tabakasıyla bir güç mücadelesine girdi; çatışmalar halkın hakemliğine başvurularak çözülecekti. İmparatorluğun merkezinde tutuculuğa yer yoktu. Zira savaş pratikleri değişime zorluyordu. Batı ile ilişkilerde merkez, kendi içinde bürokratik kadroların el ve yer değiştirmesi dışında bir alternatifle karşılaşmadı. Olsa olsa değişimin hızı konusunda duyulan kaygı politikayı farklılaştırıyordu. Fakat Osmanlının bölünmesi değişim sürecinin bir parçasıydı. Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da yerel dinamikler çevresinde güçlenen siyasi birimler, İmparatorluk için varlığı açıkça tanınmış ve kabul edilmişti. Bu bölgelerde politik hareketler yerelliğin etkisi altında şekilleniyordu (Günlü, 2016).

On dokuzuncu yüzyılda İmparatorluğun yaşadığı iç kargaşa, sivil ve askeri bürokrasinin öne çıktığı bir denklemi yarattı. Bu İmparatorluk bürokrasinin Müslüman Türk karakterinin sağlamlaşması ve bu çerçevede yeni politika unsurlarının doğmasını sağladı. Batı eğitimi almış yeni bir literati ve mektepli grubuna Türkiye’de kurulmuş okullardan katılımlar oldu. Batı’da politikacı gruba katılan önemli bir unsur olan literati, Türkiye’de de 1860’lı yıllardan sonra Yeni Osmanlılar Hareketi mensupları arasından yeni kuşak aydınlar oldu (Namık Kemal, Şinasi buna örnektir). Ulemanın yönetim

araçlarından koparılmış unsurları da 1840'lı yıllardan itibaren devlet dairelerinde yeni roller üstlenmiştir (Ahmet Cevdet Paşa gibi).

Tanzimat'ın yönetici elitini yetiştirmeyi amaçlayan Mekteb-i Mülkiye'de Fransızca öğrenmek zorunludur. Genel tarih, devletlerarası hukuk, matematik ve fen dersleri, eski eserler ilmi, ulum-u tabiiyenin başlangıcı ve diğer dersler ile bir bütün olarak ve Osmanlıca üzerine okutulacaktır. 1869 tarihli Marif-i Umumiye Nizamnamesi ile devlet yönetiminin her dalına gereken memurların yarısı Mülkiye Mektebinden mezun olanlarca üst kademe yöneticileri olarak, yarısı da mülki görevler ve kalemlerde çalışırken başarılı olmuş deneyimli ve bilgili kimselerden seçilecektir (Koçer, 1987:134-136). Bu devlet kadrolarının ikili bir kaynağa (mektepli-Alaylı) dayalı olarak şekillendiğini ve çekişmeli meşruiyet sorunsalının arka planını açıklar.

Osmanlı modern eğitimi henüz yeni gelişirken yabancı özel okul olarak 1863'te açılan Robert koleji, Türkçülük ve milliyetçilik akımının başlatıcısı Ahmet Vefik Paşa'nın arsası üzerinde inşa edilmiştir. Batı'ya öğrenci gönderilmesi yenileşme hareketlerinin temeli sayılmıştır. Bu sebeple, III.Selim döneminde Fransa'ya İshak adlı bir Türk genci tercüman olarak yetiştirilmek üzere gönderilmiştir. II.Mahmud'un emriyle 1830'da Tıbbiye ve Enderun öğrencilerinden 150 kişinin yurt dışına gönderilmesi istense de bu karar sonradan değiştirilerek Harbiye ve Hendesehane-i Amire'den seçilen başka öğrenciler gönderilmiştir. 25 Şubat 1857'de Yükseköğretim kuruluşlarına öğretmen yetiştirmek üzere Maarif Nezareti tarafından Paris'e gönderilen iki öğrenci, sonradan 2. Darülfünunda Rektör olan Hoca Tahsin Efendi ve Selim Sabit Efendi'dir (Koçer, 1987: 39, 65, 71). Batı Avrupa sistemine dahil olmanın ifadesi olan bu eğitim hareketleri yeni tip kadroların Tanzimat iklimi altında ortaya çıktığını gösterir. Yeni Osmanlılar Hareketinden Genç Türkler Hareketine yeni politikacı kuşağının modernleştirici güçleri olarak Batı eğitimi politikada ortaya çıkan yeni etosun kaynağı olmuştur.

Meşrutiyet Devriminin öncülüğünü yapan Genç Türkler Hareketi muhafazakar, militarist/milliyetçi (bürokratik) ve liberal, kısmen de sosyalist görüşler etrafında örgütlenerek Batı'da gelişen modern politikanın bir izdüşümünü yarattılar. Modern politika iktidar-muhalefet ilişkilerinin belli bir istikrar ya da çatışma içinde olmasıyla karakterize olur. Bu durum Türkiye açısından da oldukça çatışmalı bir süreç olmuştur. İmparatorluğun değişmesi sürecinde iç dinamikler ile dış dinamiklerin etkileşimi Müslüman Türklerin Gayrimüslimler ve Türk olmayan Müslümanlar ile ilişkilerini değiştirdi. Müslüman Türk bürokrasi ile Gayrimüslim burjuvazinin güvensizlik ve çatışması imparatorluğun çöküşünü getirdi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gayrimüslimler ile Müslüman tebaa arasındaki gerilim bu çatışmanın bir ifadesiydi (Göçek, 1999).

Osmanlı mirası üzerine yükselen politik iktidar yapısı Müslüman tüccar, işadamları ve sanayiciler ile toprak ağaları arasında işbirliğinin geliştirilmesine ön ayak olan bürokrasinin koordinasyon görevini ön plana çıkardı. İmparatorluğun on dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyılın ilk çeyreğine savaşlarla ve ardından doğuda Kürt isyanlarıyla süren içsel düzenleme dönemi, sivil ve askeri bürokrasinin koordinatörlüğünün sorgulanmaksızın kabul edildiği bir dönemi içerir. Bürokrat ve politikacıların iç içe olduğu bu süreç, 1924’ten itibaren bürokrat-politikacı ayrılığı ile biçimlense de bu ilişkinin 1950’ye kadar esasta çok değişmeden kaldığı kabul edilebilir. Bu dönemin temel özelliği bürokratik politikanın hakimiyeti ile kendisini gösterir. Bürokratik politika, Prusya tipi bir politika ve politikacının şekillendirdiği bir alan inşa etti: Kararnamelerle yönetim bu dönemin temel özelliklerinden biridir. Meclis her zaman açık olsa da muhalefetin sıkı biçimde denetlendiği bir politik kontrol aracılığıyla işliyordu. 1925 Takrir-i Sükun Kanunundan sonra örgütlü bir muhalefet hareketinin izlerini görmek zordur. 1930 Belediye seçimlerine giren kısa anlı Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi hariç politik muhalefete rastlanmamıştır. 1946 çok partili hayata geçiş örneğinde bile muhalefet “majestelerinin” muhalefeti olarak kendini gösterir. Bürokrasinin uzun süreli koordine edici kapasitesi Atatürk’ün önderliğinde devlet-toplum arasındaki ilişkide kopukluğun ifadesi olarak ortaya çıkan bir kutuplaşmayı ifade etti. Bu kutuplaşma aydın-halk karşıtlığı ile ifade ediliyordu. Bu politikanın temel esası toplumun dönüştürülmesiydi. Cumhuriyet bu anlamda literatü tarafından bir Aydınlanma Devrimi olarak görülüyordu. Halk sınıfları tarih sahnesine 1930 belediye seçimlerinde dinsel bir muhalefet dilinin etrafında çıktı. Dini jargon politik iktidar ilişkilerinin dışına çıkarılmış ulemanın kalıntıları olan din adamları etrafında yeraltına inmiş bir muhalif söylem ile kendini temellendiriyordu (Süleyman Hilmi Tunahan, Said Nursi ve diğer tarikat ehli). Tekke ve zaviyelerin kapatılması bu grubu yasadışı alana dönüştürerek doğrudan yeraltının unsurlarına çevirmişti. Kırsal dünyanın kaderciliğinin örtüsü altında dini jargonla güvenli temsilcisini bulan bir sessiz muhalefet doğmuştu.

1925’de Aşar ve Ağnam vergisinin kaldırılması, büyük toprak sahipleri giderek artan rezervleri güçlerini örgütleyecek platformu güçlendirmek için kullandılar. Sivil ve askeri bürokratik koordinasyon korporatist evreden geçerek aşınmış iktidar ilişkilerinin ve değişen toplumsal çevrenin bir yansıması olarak politik önderliği toprak sahiplerine kaptırdılar. İktidarın toplumsal ekolojisini değiştiren dinamikler, bizatihi bürokratik önderlik altında yaşanan görece istikrarın sonucuydu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası düzen, uluslararası işbölümünün yapısında ciddi bir değişiklik olmaksızın toprak sahiplerine dayalı iktidarlara destekledi. Bunun bir yan-

sıması Türkiye'nin ihracata dayalı bir politikaya geçişiydi. 1920'lerden beri iktidara hazırlanmış toprak sahipleri⁸ 1950'de "jandarma baskısına son" "yeter söz milletindir" sloganları etrafında geniş halk kesimlerinin duygularına ve çıkarlarına seslenerek iktidara geliyor ve artık bürokrasinin koordinasyonuna ihtiyaç duymuyorlardı.

Batı ile işbölümünün yapısına uygun tarımsal ürünlerin ihracatı geniş tarımsal küçük üretici ağınca desteklenen siyasal rejimin yakıtını sağlıyordu. İşbölümün eşitsiz ticaret hadleri, giderek artan borçlanma ile sonuçlanarak ekonominin çarklarını tıkadı ve 1960 Darbesiyle politika sahneyi askerın hakemliğine bıraktı. Bu tıkanma bizim gibi ülkelerde sık kesintiye uğrayan demokrasi deneylerinin krizlerinin kaynağını oluşturmaktadır. Tarımsal ihracata dayalı ekonomi, darbe sonrası ithal ikame politikası ile büyük ölçekli işletmelerin ön plana çıktığı montaj sanayinde giderek artan işçileşme ile taşrada eşrafın ya da ön burjuvazinin kapitalistleşmeden etkilendiği bir dönüşüm sürecini doğurdu. Politikacılar, toprak sahipleri yanında taşra eşrafın-ön burjuvazinin özlemlerini yansıtan Batı ve büyük sermaye karşıtlığı ile kendisini gösterendini bir söylem (İslami) aracılığıyla kapitalistleşmeden zarar gören kesimlerin sesini yükseltiyordu. 1965 seçimlerindeki önemli gündem bu dini açıyı seçmenlerin ilgisine sunmuştu⁹. Kapitalistleşmenin yarattığı ikinci politikacı grubu sendikacılar ve sol aydınlar arasında kültürlü bir çevreye dayanan ve işçilerin sözcülüğüne yönelen Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmasıydı. Bu politikacılar, işçilerin hakları ve demokratik temsilini ve katılımını esas alan bir çizgide kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı yeni bir sosyal çevrenin temsilcisiydi.

1960'lı yılların sonuna doğru kısmen de olsa barışçı politik iktidar mücadelesi ortamı yerini daha fazla çatışmaya ve sokak gösterilerine bırakacaktı. Bu çatışmalı ortam Türkiye'nin ekonomik ve sosyal değişiminin politik alana yansıyan sancıları olarak görülebilir. Ancak yükselen politik bilincin bir ifadesi olan politik iktidar mücadelesi 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Darbesinde askerın hakemliğinde politik aktörlerin zorbalık altında bastırılmasıyla sonuçlandı. Bu değişim, ekonomi politiğin bir yansıması olarak 24 Ocak 1980 Kararları ile çakıştı ve ithal ikameci politikadan ihracata yönelik politikaya da geçişin aracılığını yaptı. İki yeni politikacı kuşağından biri (işçilerin politikleşmesini temsil eden politikacılar) 12 Eylül Darbesinin zorbalığı altında ezildi. Fakat ekonomi politik, dünya ekonomisinin neoliberal dönüşümlerine

⁸ Büyük toprak sahipleri kastedilmektedir. Küçük toprak sahiplerinin yer aldığı bu kesim tarımsal hammadde ihracını esas alan bir ekonomik politikanın destekçileri olmuştur.

⁹ 1965 seçim propagandalarında ilk kez gündeme gelen İsmet İnönü'nün Türkiye İşçi Partisine karşı ileri sürdüğü CHP'nin "ortanın solu" sloganı karşısında Süleyman Demirel'in "ortanın sağındayız Allah'ın yolundayız" sloganı bu yönelimin bir ifadesidir.

tutunarak ön-burjuvazi ya da Anadolu eşrafının küçük ve orta sermaye kesimlerine dönüştüğü bir kapitalistleşme sürecine girmesine zemin oluşturdu. Artık toprak sahiplerinden sonra geniş toplum kesimlerine yayılan bir politik önderlik, yine ihracata dayalı politika ekseninde, küçük ve orta büyüklükteki sermaye sahiplerinin oluşturduğu toplumsal ekolojinin üzerine yükseliyordu. 1980’li yıllar, liberalizmin bütün avantajlarından yararlanan bir iş çevresi yarattı. Dini bir sivil toplum faaliyeti ile iç içe geçen ve halk tabakalarının dünyasını, hayal ve özlemlerini sempatik tarzda üstlenen bu yeni iş çevreleri toplumdaki etkinliğini ekonomideki konumlarından ve destekledikleri sosyo-politik faaliyet biçimlerinden ve dini bir açıyı ön plana çıkaran medya söyleminden alıyordu. Ekonomide faiz karşıtı söylem yeni iş çevrelerinin büyüme arzularını temsil ediyor ve başlangıçta “adil düzen” söylemiyle işçilerin özlemlerini de bu arzuların içine alıyordu.

1950’lerde toplumda küçük bir yer tutan üniversite çevresi, 1980’li yıllardan sonra geniş bir toplumsal çevreye dönüştü. Toplumun bütün kılcal damarlarına yayılan dirsek toplumunun yükselme hırısı, üniversiteyi ve medya tarafından kutsanan serbest piyasayı işaret ediyordu. Medya bu yeni politikacı kuşağının odak noktasıydı. Bununla birlikte şehirleşme eğitimi zorunlu olarak politik iktidar mücadelesinin merkezine yerleştiriyor ve eğitimin içeriğini aşırı bir şekilde politikleştiriyordu. 1980’li yıllardan itibaren politikacıların temel ilgi noktası eğitim olmuştu. Eğitim hem değerlerin (kültür ve toplumun yeniden üretimi) hem de teknik bilgi ve becerinin (emek piyasası) stratejik bir noktasıydı. Bu nedenle eğitim politikası üzerine politik iktidar mücadelesi özel bir önem taşıyordu. Üniversite mezunlarının devlet kadrolarına yerleştirilmesi, merkezden çevreye doğru yayılan bir dinamik izlemiştir. Bu aynı zamanda aydın-halk karşıtlığı etrafında sürdürülen tartışmanın mücadele alanı olarak kendini gösterir, geniş halk tabakalarındaki yükselme hırasının tatmin edilmesine de hizmet eder.

Türkiye’de politik önderlik ilk kez bürokratik kadrolardan yaygın bir toplumsal desteğe sahip burjuva çevresine dayanan politikacılara geçmiştir. Bu yükselme hırısı, öyle bir noktaya gelmiştir ki tesadüfe bırakmayacak şekilde belli bir iktidar grubu ve ideolojik ağa dayalı kanallardan ilerleyen personel politikası olarak kendini göstermiştir. Bu personel politikası, sonu felaket olsa da (15 Temmuz darbe girişimi) geniş toplum kesimleri arasında bir sorun olarak görülmemiş, eleştiriler belli bir toplumsal grubun kısır muhalefet çekişmesi olarak küçümsenmiştir. Bugün politikacıların oluşturduğu yeni jargon, tarih ve belleği her zaman devreye sokan ezilmiş halk tabakalarının elde ettiği iktidara sonuna kadar sarılmaya çağırıyor. Bu tür bir politik jargon, politikacı tipi olarak son altmış yılda şekillenen küçük ve orta büyüklükte sermaye

sahiplerinin kendi dünyaları ve Batılılaşma serüveni içindeki hayal kırıklıklarını yansıtmaktadır. İş çevrelerinin giderek büyüyen sermayelerini daha da büyütecek hayaller Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemlerinde ifadesini bulmuş görünüyor. ,

Türkiye’de Politik Aktörün Görünümü ve Tipleştirme

Politik iktidar mücadelesinin ortaya çıkardığı politik aktör tipleri modern toplumun dönüşümünün bir sonucudur. Sosyolojide bu dönüşümü ele alan en etkili tezlerden biri dünyevileşme tezidir. Dünyevileşme, modernleşme, sanayileşme ve bununla bağlantılı politik değişim sonucu dinin toplum içindeki ve insanların gönülleriyle zihinlerinde etkisinin azalmasıdır. Farklı kalıp ve görünümler olsa da genel olarak dünyevileşme tezi geçerlidir. Fakat bu İslamiyet için geçerli değildir. Müslümanlıkta son yüzyıl içinde dinin etkisi azalmamış, tersine artmıştır. Öteki toplumların kendileri özgü farklı İncil’i vardır, fakat İslamiyet’in kendisi Kuran’dır. Dinin toplum üzerindeki etkisi, öteki özelliklerinden bağımsız gibidir; geleneksel rejimler altında yaşayan toplumlarda ve radikal sosyalist politikaları benimseyen toplumlarda aynı ölçüde geçerlidir. Her iki durumda da dünyevileşme gerçekleşmemiştir; aralarındaki istisna, Türkiye’dir. Müslümanlıkta laikleşme neden gerçekleşmemiştir? Bu sorunun esas yönlerinden biri İbn Haldun’un tezinde somutlaşır. Yöneticiler, kırsal dünyanın politik yetenek ve erdemlerinden devşirilir. Bunun karşısında ön plana çıkan Platoncu eğitim vardır. Buna göre eğitim elitin oluşumu yoluyla Haldun’un sözünü ettiği istikrarsızlığı aşmanın temel bir yoludur. Bu Platoncu teze Osmanlı’da ulema eğitimi ile ulaşılmış ve güçlü bir ulema sınıf ortaya çıkmıştır. Ulema sınıfın devletteki gücü on dokuzuncu yüzyılda Batı toplumları karşısında az gelişmişlik belasına yakalanan Osmanlı’nın değişimini zorunlu hale gelmiştir. Bu da ulema sınıfın Batı tipi bir bürokrasi ve kurumlar düzenine katılmasıyla sonuçlanmıştır. Batı tipi bir dönüşümün aradığı toplumsal desteğin sağlanması milliyet temelinde bir dayanağı gerektirdiğinden milliyetçilik bu tür dönüşümün zorunlu evresini oluşturur. Ulemanın dini akidelerdeki yüksek tutumu karşısında kurallara uymaktan ziyade dine aracılık eden figürlere bağlanan bir halk dininin arasındaki gerilim olsa da bu çoğu zaman uyum ve uzlaşma içinde göz ardı edilen, hoşgörülen bir durumdu. Yerel halk geleneği içinde bu birimler ekonomik ve politik dönüşümün içinde devletin kuşatıcılığı ile karşılaştığında ve merkezi devlete içerildiğinde toplumsal dayanağını yitirerek dönüşüme katıldılar. Devlet ulemasının özgüven yitiminde on dokuzuncu yüzyıl Rus halkçı geleneğini temsil eden figürlerde olduğu gibi politik seçim halk geleneğini politikleştirerek Batı ile girilen ilişkilerin yarattığı dönüşümün önüne geçebilirdi. Devlet elitinin bu seçeneğe yönelmediği koşullarda bu dönüşüm Batılılaşma yönünde gerçekleşti.

Kendi ulusunu arayan bir toplum olarak bu değişimin sonuçlarından biri milliyetçiliğin devlet elitinin örgütlenmesindeki işleviydi. Milliyetçiliğin gelişimi on dokuzuncu yüzyılın gerilimli sarkacının içinde şekil aldı. Tarımsal toplumda bedensel çalışmaya karşılık, modern toplum çalışmayı “semantik” hale getirmiştir. Dolayısıyla ekonomi ve idare bürokrasisi, kendi kullandığı dile ve (eğitim yoluyla) kültürün kendi imgesine uygunsu bu semantiği edinmiş olanlara yurttaşlığın kapılarını açarken tersi durumda bir dizi aşağılamaya maruz bırakır. Bu durum insanları milliyetçi olmaya, kurumların üst kültürünü öğrenmeye zorlar. İnsanlar bunu benimsediklerinde sonuç eğitimin sağladığı avantajlardan yararlanmaktadır. Hoşnut değilse önlere asimile olmak, göç etmek ve topraklarını isteyen milliyetçi haline gelip durumu değiştirmek şeklinde seçenekler çıkar. Toplumun da çeşitliliklere karşı türdeşleştirmeye yönelik asimile etmek, ülke dışına sürmek ya da katliam, tehcir, aşağılama seçenekleri vardır (Gellner, 1999: 188-195). Bu dönüşüm Müslüman Türk bürokrasi ile Gayri Müslim burjuvazi karşıtlığında cisimleşmişti. Bu değişimin varacağı nokta milliyetçiliğin dili içinden kurumsallaştı.

Avrupa parçalı politik yapıları birleştirmek için milliyetçi seçeneğe yönelmişti. Onaltıncı yüzyıldan beri dinin çürüttüğü verimli toprakta ortaya çıkan gelin, damat beklemekteydi. Bu damat Avrupa devletler sisteminde milliyetçi eğilimin yükselişyle ortaya çıktı. Türkiye güçlü bir ulema geleneğine rağmen, değişen koşullar ondokuzuncu yüzyılda devlette politik iktidarın Batılılaşma yönünde değişimi devleti kurtaran damat figürünü ortaya çıkarmış, devlet, İslam kuralları içinde örgütlense de toplumla devlet arasındaki mesafe derin olduğu için, gelin aramaya devam eden damat durumuna düşmüştür. Devlet bu yeni oluşumu, tebaasının çok etnikli yapısından kaynaklanan gelinin bir türlü ortaya çıkamayışı milliyetçiliğin sancılı gelişimine uygundur. İslam dünyasının geri kalanında ise İbn Haldun’un analizinin geçerliliğini koruduğu bir ortamda ne damat ne de gelin ortadadır (Gellner, 1999: 196-197).

Bu çalışmada ileri sürülen tipoloji milletvekilleriyle yapılan biyografik görüşmelerde gözlenen davranışların Türkiye’de Liderler ve Demokrasi (Heper ve Sayarı) etkileşimi içinde kavramlaştırılması ve yukarıda ifade edilen dönüşümün izlerini taşıyan nitelikleri yansıtır. Bu görüşmeler 2009 yılında (AKP, CHP, MHP) milletvekili olan politikacılarla yapılmıştır. Türk politik yaşamının kilit oluş ve değişim dönemleri ve bu dönemlerin çelişkileri politikacıların taşıdıkları temel davranış kalıpları olarak kendisini göstermektedir. Osmanlı’nın Balkanlardan ve Kafkaslardan ya da Ortadoğu ve Kuzey Afrika’dan çekilmesi ve Türkiye’nin Anadolu ve Rumeli’ye sıkışması, büyük devletlere özgü bir mirasın burukluğunu görüşme sonuçlarında yansıyan temel kalıplardır. Uluslaşma sorunu olarak terörün, direnişin kodlamasına bazı görüşmecilerin

Türkiye'nin farklılıklarına, bazılarının terörün dış destekçilerine referans veren işaretlemeleri eşlik etmektedir. Dini bir açının sirayet ettiği kalıbın altında toplumun inanç ve alışkanlıklarının politik düzenin çelişmemesi vurgusu yanında Cumhuriyetin ilkelere sadık kalınması görüşleri de yansımaktadır. Politikacıların büyük bir çoğunluğu¹⁰ kırsal kökenden ve çoğunlukla da orta halli ailelerden gelmektedir. Partiler arasında bu bakımdan belirgin bir fark bulunmamaktadır. Bu da politik iktidar dönüşümünün İbn Haldun'un işaret ettiği özelliği somutlaştırdığını göstermektedir.

Politikacıların kendilerini bir dava etrafında tanımlamaları söz konusu değildir. Ülkenin çeşitli politik çevrim noktalarının (Menderes deneyimi, darbeler, 68 hareketleri, liberal dönüşüm, dinin toplum hayatında normalleşmesi vb.) politik kişiliklerin etkileşim alanını ve yönelimini çizdiği gözlemlenmektedir. CHP milletvekillerinin bazıları Cumhuriyet değerlerine daha fazla vurguda bulunurken, AKP milletvekilleri demokrasi değerlerini daha fazla vurgulamaktadır. AKP milletvekillerinin bazıları ile MHP milletvekilleri büyük millet kavramına vurguda bulunurken, Osmanlı'nın büyüklüğü ve Osmanlı mirası olan büyük devlet vurgusu ön plana çıkmaktadır. Ekonomi konularına yönelik değinmeler, toplumun artan ihtiyaçlarına ve değerlerin paylaşılmasına işaret ediyor.

Tarihsel bir eksenle Türkiye'nin politik kişilikleri politik aktörün izlediği özellikleri yansıtmaktadır. Atatürk, devletin kurucusu, gerçekçi ve uzak görüşlü kişiliği ile politik aktörün izlediği temel bir kişiliktir. İsmet İnönü, Türkiye demokrasisinin borçlu olduğu rasyonel bir demokrati temsil etmektedir. Celal Bayar komitacı demokrat bir figür olarak demokrasiye geçişin temel bir figürüdür. Adnan Menderes, otoriter ve demokrat popülizm arasında otoriterliğin ağır bastığı politik bir kişiliği temsil eder ve demokrasi-nin bir kurbanı olarak halkın zihnine sinmiştir. Süleyman Demirel, milli irade şampiyonu olarak geniş kırsal yığınların kentsel politikaya katılma sürecinin bir temsilcisi olmuştur. Bülent Ecevit, idealistten pragmatiste bir politik kişiliğin evrimini ve toplumun sosyal adalet ile Kıbrıs fatihi olarak anımsadığı bir kişiliktir. Necmettin Erbakan iktidar uğruna demokrasiyi feda etmekle suçlanabilir ya da geniş kitlelerin politik katılımını kurumsallaştırılmasıyla övülebilir bir kişiliktir. Alpaslan Türkeş, albaylıktan politikaya girmiş, politik yaşama kattığı milliyetçiliği kurumsallaştırmış ve farklılıkları milliyetçiliğin potasında eritmenin otoriter bir politik figürü olmuştur. Turgut Özal, neoliberal dönüşümün dindar figürü olarak kitlelerin zenginleşme arzularını kamçılamiş, dindarlığın politikaya popülist bir girişini sağlayan kişilik olarak ön plana çıkmıştır. Mesut Yılmaz, Özal'ın gölgesinden uzlaştırmacıya yönelen bir figür olarak 1990'lı yılların gerilimlerini yansıtan

¹⁰ Görüşme yapılan toplam 60 milletvekili bulunmaktadır.

bir politik kişilik olarak ortaya çıkmıştır. Tansu Çiller, iktidar hırsının ve demokrasinin kan kaybını temsil eden bir politik kişilik olarak 1990’lı yılların kaotik ortamını temsil eden hırslı bir politik kişilik olarak belirlemiştir (Heper ve Sayarı, 2008).

Türkiye’de politik tipleştirilmeye ilişkin görüşme verilerinde öne çıkan kalıpların politik iktidar mücadelesini temsil eden politikacıların sürekli hareket halinde bir toplumun dinamiklerini yansıttığını göstermektedir. Bu değişimci dinamik, durağan bir politik yaşamın ötesinde bir hareketliliğin izlerini taşıdığı söylenebilir. Bu hareketliliğin politik aktörü toplumun içinde akışkanlığın pıhtılaşmasında önemli bir figür olarak ön planda tutacağı açıkça görülmektedir. Toplumun geniş kırsal alanlarında 1950’lerden beri yaşanan politik dinamizm, eski kadroların tutuculuklarının ve uluslararası işbölümünün dayatmalarını darbe girişimlerinde ve yükselen iç çatışmalarda gözlemek mümkündür. Bununla birlikte bu değişimin hızı Gellner’in ve Mardin’in (1999) işaret ettiği halk dininin toplumsal dayanağının çözülmesinin doğurduğu dinamik bir politikacı tipinin süreceğini de göstermektedir. Bir ölçüde bu harekete aracılık eden halk dininin figürleri 15 Temmuz darbe girişimi gibi saldırılarla travmanın etkisi altında değişim hızının kontrol altına alınması ve katılaştırılması girişimlerine yol açsa dakalıcılık yaratmayacak ve toplumun dini bir açığı ve jargon altında modernleşmenin nehrine akmasına engel olamayacaktır. Bugün yeniden yapılanan devlet faaliyetinin bu tür yeni katılma biçimleri yaratmaya yönelmemesi toplumda yükselen dönüşüm arzusunun yaratıcı katılımı açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- ABOU-EL-HAC, R. A. (2001). “Modern Devletin Doğası”(çev. O Özel-C. Şahin) Ankara: İmge.
- ANDERSON, P. (1988). “Gramsci-Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji”, İstanbul: Alan.
- BALOG, A. (2001).”Neue Entwicklungen in der soziologischen Theorie” Stuttgart: Lucius&Lucius.
- DELEUZE, G ve F. GUATTARİ (1993). “Felsefe Nedir?” (çev.T.İlgaz)İstanbul: Yapı Kredi.
- COBEN, Diane. (1998) “Radical Heroes. Gramsci, Freireand the Politics of Adult Education.” New York-London: GarlandPub.
- ELLIOTT, J. E. (1981).”Marx and Engels On Economics, Politics and Society” . Santa Monica, California: GoodyearPub.
- GELLNER, E. (1999). “Karşılaştırmalı Perspektiften Türk Seçeneği” (der. S. Bozdoğan-R. Kasaba) (çev. N. Elhüseyni) Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, İstanbul: Tarih Vakfı.
- GÖÇEK, F M. (1999) Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü, çev. İ Yıldız, Ankara: Ayraç.
- GÜNLÜ, R. (2016). “Türkiye’de siyasal kültürün kavramlaştırılması üzerine yöntemsel müdahale” Eğitim Bilim Toplum C: 14, S: 55.
- HEPER, M. VeSAYARI, S. (2008). “Türkiye’de Liderler ve Demokrasi” (çev. Z. Bilgin) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KAZEPOV, Y. (1997). “The contribution of community action programmes in the fields of education, training and youth to development of citizenship with European dimension, Final Report”, Milano: Iard-InstitutoDiRicerca.
- KOÇER, H. A. (1987). “Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi”, Ankara: Uzman Yay.
- LACLAU, E.ve ZAC, L. (1995). “Aralığı Kapatmak: Siyasetin Öznesi” (çev. A. Fethi) (yay.) E. Laclau, Siyasal Kimliklerin Oluşumu İstanbul: Sarmal.
- LENIN, V. I. (1999) “ ‘Sol’ Komünizm- Bir Çocukluk Hastalığı”(çev. M. İ. Erdost) Ankara: Sol Yay.
- MANNHEIM, K. (2002). “İdeoloji ve Ütopya”(çev. M. Okyayuz) Ankara: Epos.

- MARSHALL, T.H. ve BOTTOMORE, T. (2006). “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”(çev. A. Kaya) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- QUATAERT, D (2003) “Osmanlı İmparatorluğu” 1700-1922, (çev. A Berktaş), İstanbul: İletişim.
- ROSANVALLON, P. (2004). “Refah Devletinin Krizi”(çev. B. Şahinli) Ankara: Dost.
- SYPNOWICH, C. (2000). “The Culture of Citizenship” *Politics&Society*. C. 28, S. 4.
- TILLY, C. (2001). “Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu”, (çev. K. Emiroğlu) Ankara: İmge.
- WEBER, M. (1987). “Sosyoloji Yazıları”(çev. T. Parla) İstanbul: Hürriyet Yay.
- WILLIAMSON, H. (2000). “Citizenship study, The contribution of community action programmes to active citizenship with European dimension Final Report”, School of social and Administrative Studies. University of Wales, Cardiff, United Kingdom.